

РОЗДІЛ 11. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.244 (477):355.02

ДО ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ УКРАЇНОЮ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ

TO THE PROBLEM OF IMPLEMENTATION BY UKRAINE OF INTERNATIONAL LAW ON WAR CRIMES

Абакумова В.І.,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії, правознавства та
методики навчання*

*Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка*

У статті проаналізовано проблемність вживання терміну «військовий злочин». Досліджено національне кримінальне законодавство щодо військових злочинів. Визначено проблемні аспекти імплементації Україною міжнародних норм щодо військової злочинності.

Ключові слова: імплементація, військовий злочин, міжнародна злочинність, Женевські конвенції, закони та звичаї війни.

В статье проанализирована проблема употребления термина «военное преступление». Исследовано национальное уголовное законодательство в отношении военных преступлений. Определены проблемные аспекты имплементации Украиной международных норм в отношении военной преступности.

Ключевые слова: имплементация, военное преступление, международная преступность, Женевские конвенции, законы и обычаи войны.

The article analyzes the problem of using the term „war crime”. Researched national criminal law in relation to war crimes. Identified problematic aspects of the implementation by Ukraine of international standards in respect of military crime.

Key words: implementation, war crime, international crime, Geneva conventions, laws and customs of war.

Актуальність теми. На сучасному етапі мусимо констатувати факт зростання кількості збройних конфліктів на нашій планеті. Незважаючи на діяльність ООН, зусилля держав та міжнародних організацій, безпека та порядок у світі знаходяться під постійною загрозою. За таких умов досить актуальним вбачається розгляд проблем, пов'язаних зі створенням ефективної нормативно-правової бази, що консолідувала б зусилля суб'єктів міжнародного права в боротьбі з міжнародним тероризмом, злочинами проти миру й безпеки людства. Не менш важливим вважаємо й приведення вітчизняної системи права у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема у сфері карного законодавства. Зважаючи на вищевикладені аргументи, обрана тема імплементації Україною норм міжнародного права про військові злочини є актуальною.

Проблеми імплементації до вітчизняного законодавства міжнародних норм висвітлено в роботах М. Раскалей [13] і О. Шпакович [15]. В. Філатов і С. Солоткий простежили аспекти застосування норм міжнародних договорів у вітчизняному кримінальному судочинстві [14]. Окремі аспекти міжнародного нормативно-правового регулювання притягнення за вчинення військових злочинів проаналізовано в доробках В. Базова [1], М. Куцевич [6]. Проблема вдосконалення українського кримінального законодавства, приведення його до міжнародних стандартів проаналізовано в комплексній монографії за загальною редакцією В. Сташиса та В. Тація [3]. Під час розробки проблеми були використані також акти вітчизняного законодавства [2; 5; 10; 11] та міжнародні конвенції щодо військових злочинів та злочинів проти миру й безпеки людства. Незважаючи на значний внесок сучасної юридичної науки в розробку проблеми, все-таки вважаємо, що вона потребує більш ґрунтовного аналізу й висвітлення.

Ураховуючи актуальність проблеми, потребу її комплексної розробки, вважаємо, що метою статті має стати аналіз проблемних аспектів імплементації Україною норм міжнародного права про військові злочини.

Виклад основного матеріалу. Імплементація (від лат. impleo – наповнюю, виконую) – це процес виконання державою міжнародних правових норм [16]. Найпоширенішими способами імплементації, як свідчить світова практика, є інкорпорація та відсилка. Конституція України в статті 9 передбачає можливість інкорпорації, закріплюючи положення, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [13, с. 72].

Відсылна форма імплементації передбачена статтею 19 Закону України «Про міжнародні договори України». Згідно із цим документом у разі виникнення конкуренції вітчизняних і міжнародних норм застосовуються правила міжнародного договору [11]. Таким чином, в Україні закріплено пріоритет міжнародних норм щодо положень національного законодавства.

Боротьба з міжнародними злочинами, у тому числі й військовими, потребує тісного співробітництва світової спільноти. Протидія такій злочинності є першочерговим завданням Ради Безпеки ООН. Згідно зі статтею 26 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» наша держава, відповідно до укладених нею міжнародних договорів, здійснює співробітництво у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їхніми правоохоронними органами й спеціальними службами, а також із міжнародними організаціями [10].

Категорія «військова злочинність» розуміється науковцями в широкому та вузькому значеннях. У першому випадку цим явищем позначають сукупність злочинів, вчинених військовослужбовцями. За вузького підходу військова злочинність – це система злочинів, вчинених спеціальним суб'єктом (військовослужбовцями та військовозобов'язаними під час проходження ними зборів) та родовим об'єктом (суспільними відносинами, що забезпечують дотримання встановленого порядку несення й проходження військової служби) [9, с. 145].

Із точки зору міжнародного права воєнними вважаються злочини, вчинені проти цивільного населення або народів під час війни. У вітчизняному законодавстві існує проблема, пов'язана з використанням цієї дефініції. Залежно від перекладу міжнародний термін «war crime» може вживатися як «військовий злочин» і як «воєнний злочин». Оскільки поняття «військовий злочин» передбачено Кримінальним кодексом України, то, на нашу думку, термін «воєнний злочин» доречніше вживати саме до міжнародних злочинів воєнного часу.

Отже, воєнні злочини – це здійснювані систематично або в широких масштабах серйозні порушення міжнародного права в період збройних конфліктів. До воєнних злочинів можна віднести дії не тільки під час міждержавного військового конфлікту, а й у ході локальних сутичок. Таким чином, можна кваліфікувати умисне завдання ударів по персоналу, об'єктах, підрозділах гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту ООН [6, с. 131].

Перелік військових злочинів міститься в Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 року, Статуті Міжнародного кримінального суду. У статті 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачено такий вид злочину, як порушення законів та звичаїв війни. Стаття 441 КК України вказує на такий злочин, як екоцид, тобто масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. У статтях 445, 447 КК України визначено такі складі злочинів, як незаконне використання символіки Червоного Хреста й Червоного Півмісяця, а також найманство [7, с. 89].

Особливістю провадження військових злочинів є те, що під час їх розгляду необхідно застосовувати норми міжнародного права й вітчизняного кримінального законодавства. М. Бажанов вважав, що взаємозв'язок кримінального й міжнародного права виражається в тому, що деякі норми кримінального права введені в карне законодавство на підставі міжнародних угод, до яких приєдналася Україна [3, с. 17].

Міжнародне право містить чимало правил ведення збройної боротьби, які можна об'єднати узагальнюючим терміном «закони та звичаї війни». Це система норм і принципів міжнародного права, які:

- встановлюють права та обов'язки воюючих сторін та нейтральних держав у разі воєнного конфлікту;
- мають на меті усунути найжорстокіші способи й засоби ведення війни, забезпечити захист мирного населення;
- визначають порядок початку, ведення й припинення воєнних дій, правове становище комбатантів і некомбатантів (мирного населення, військовополонених, хворих і поранених військовослужбовців та інших), а також правовий режим власності.

Згідно з даними сучасних учених кількість міжнародних договорів, які стосуються врегулювання відносин щодо військових злочинів, становить близько 90 документів. Україна підписала майже всі міжнародні договори стосовно правил ведення збройної боротьби. Серед них можна виділити такі: Женевські конвенції про захист жертв війни (1949 рік), Конвенцію про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (1954 рік), Конвенцію про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (1968 рік) та інші. Країни-підписанти цих документів зобов'язалися на національному рівні докладати зусиль для припинення порушень, які за міжнародним правом кваліфікуються як військові злочини [1, с. 5–6].

Імплементация міжнародного права про військові злочини покладається на держави, які підписали Женевські конвенції. Відповідно до положень документу сторони беруть на себе зобов'язання ввести в дію законодавство, не-

обхідне для забезпечення ефективних кримінальних санкцій щодо осіб, які вчинили або наказали вчинити серйозні порушення. До того ж передбачається обов'язок сприяти розшуку осіб, звинувачених у таких порушеннях, і передавати їх до суду незалежно від їх громадянства.

У КК України військові злочини розглядаються у двох розділах: розділ XIX «Злочини проти встановленого порядку несення служби (військові злочини)» (статті 401–435) і розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (статті 436–447). Слід відмітити, що складі військових злочинів у розумінні міжнародної спільноти містяться в обох розділах [4].

Звертає на себе увагу стаття 438 карного закону під назвою «Порушення законів та звичаїв війни». Об'єктивна сторона цього злочину може бути виражена в одній із таких форм:

- жорстоке поводження з військовополоненими;
- жорстоке поводження із цивільним населенням;
- вигнання цивільного населення для примусових робіт;
- розграбування національних цінностей на окупованій території;
- застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом;
- інші порушення законів та звичаїв війни, встановлені міжнародними договорами, а також віддання наказу про вчинення таких дій [4].

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням може виявлятися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному, колективному покаранні, каторжній праці, нарузі над людською гідністю тощо [5, с. 1266].

В останньому проекті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства наведено вичерпний перелік серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 року, кожне з яких є воєнним злочином. До них належать діяння, вчинені з порушенням міжнародного гуманітарного права: умисне вбивство, катування, примус військовополоненого або цивільної особи служити в збройних силах ворожої держави та інші [12]. У проекті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства під час перерахування можливих форм вчинення воєнних злочинів взагалі не вживається термін «жорстоке поводження», проте міститься пряме посилення на те, що вчинення названих вище діянь тільки тоді є вказаним злочином, коли «воно відбувається систематично або у великих масштабах».

У законодавстві України поняття «жорстоке поводження» трактується законодавцем набагато ширше, ніж у міжнародному праві. Для кваліфікації діяння як жорстокого поводження з військовополоненими й цивільним населенням за українським законодавством не потрібно таких ознак, як систематичність чи великий масштаб вчинення таких дій. Тому навіть одиничний акт жорстокого поводження, що заподіює страждання хоча б одній особі серед військовополонених або цивільного населення, може бути кваліфіковано за аналізованою статтею КК України [14, с. 33].

Під жорстоким поводженням із цивільним населенням слід розуміти серйозні порушення Женевської конвенції про захист цивільного населення 1949 року. Ці порушення фактично збігаються з актами жорстокого поводження з військовополоненими й полягають у застосуванні катувань, убивствах, взятті заручників [9, с. 146].

Відповідно до законодавства України вигнання цивільного населення вважається самостійною формою порушення законів та звичаїв війни, що полягає в насильницькому переміщенні всього або частини цивільного населення в межах окупованої території чи за її межі. На думку В. Миронової, виділення одного з порушень правил поводження із цивільним населенням окупованої території в окрему форму є недоцільним, оскільки це не виправдовується ні складністю характеристики цієї форми, ні підвищеною суспільною небезпекою [8, с. 65].

До об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 438 КК України, належить «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів і звичаїв війни, встановлені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [4]. Це ті порушення, що передбачені тільки конвенційними нормами, які стали частиною національного законодавства внаслідок імплементацією Україною міжнародних норм. Важливими в цьому аспекті є норми спеціального розділу «Методи і засоби ведення війни» додаткового протоколу № I до Женевських конвенцій 1949 року, принципи й правила якого введени до національного законодавства [3, с. 21].

Серед інших порушень законів і звичаїв війни можна виділити такий заборонений метод, як віроломство. Цим поняттям можна окреслити дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника й примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист із метою обману такої довіри згідно з нормами міжнародного права [5, с. 1268].

Прогрес у галузі озброєнь обумовлює необхідність постійного вдосконалення міжнародного й національного законодавства щодо дозволених засобів і методів ведення війни. Під засобами ведення воєнних дій слід розуміти зброю й військову техніку, що використовуються воюючими сторонами для знищення живої сили й матеріальних засобів супротивника, придушення його сил і здатності до опору. Під методами воєнних дій слід розуміти порядок, способи й прийоми використання засобів ведення війни для знищення живої сили, матеріальних засобів супротивника, придушення його сили й здатності до опору [14, с. 35].

Міжнародні норми до заборонених засобів ведення війни відносять зброю «невибіркової» дії; напалмові, кулькові, касетні, фосфорні, нейтронну бомби; зброю, основна

дія якої полягає в завданні пошкоджень осколками, які не виявляються в людському тілі за допомогою рентгєнєвського проміння; міни-пастки; лазерна зброя, спеціально призначена для використання виключно в бойових діях або для того, щоб спричинити постійну сліпоту органам зору людини, тощо. Застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, кваліфікується за статтею 439 КК України [5, с. 1267].

Висновки. Таким чином, необхідність імплементації міжнародних норм про військові злочини постає з міжнародних договорів, а також передбачена Основним Законом.

Україна здійснює активне співробітництво з міжнародною спільнотою у сфері боротьби з міжнародними злочинами проти миру й безпеки людства в цілому та військовими злочинами зокрема. Верховна Рада України ратифікувала фактично всі міжнародні документи, які стосуються військової злочинності.

Проте національне законодавство щодо воєнних злочинів залишається недосконалим. Військові злочини потребують чіткої класифікації. Сучасна юридична наука одностайна в тому, що низку правових понять необхідно серйозно дослідити й точно визначити. Серед цих термінів можна назвати, зокрема, такі: «закон війни», «звичаї війни», «порушення законів та звичаїв війни», «воєнні злочини», «серйозні порушення міжнародного гуманітарного права», «жорстоке поводження з військовополоненими», «міжнародне кримінальне право» тощо.

Потребує модернізації й КК України. XIX і XX розділи кримінального кодексу необхідно привести у відповідність до міжнародних норм. Слід розмежувати поняття «військовий злочин» і «воєнний злочин», відмежувати їх від суміжних складів злочинів проти миру й безпеки людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базов В. Воєнні злочини : [навчальний посібник] / В. Базов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Кримінальне право України. Загальна частина / за ред. проф. М. Бажанова, В. Сташиса, В. Тація. – К. ; Х., 2001. – 456 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
5. Кримінальний кодекс України : [науково-практичний коментар] / [Ю. Баулін, В. Борисов, С. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. Сташиса, В. Тація. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с.
6. Куцевич М. Проблемні аспекти об'єктивної сторони складу злочину «екоцид» за КК України / М. Куцевич // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 1. – С. 131–134.
7. Міжнародне публічне право : [навчальний посібник] / за заг. ред. В. Тєліпко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 608 с.
8. Миронова В. Наукове тлумачення ст. 438 КК України про порушення законів та звичаїв війни / В. Миронова // Право України. – 2004. – № 11. – С. 85–87.
9. Оробець К. Військова злочинність: проблема вивчення / К. Оробець // Підприємництво, господарство, право. – 2006. – № 4. – С. 145–147.
10. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року № 638–IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 25. – Ст. 180.
11. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
12. Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства (витяг) ООН від 1 січня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_710.
13. Раскалей М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України / М. Раскалей // Віче. – 2007. – № 5–6. – С. 72–74.
14. Філатов В. Застосування норм міжнародних договорів і рішень Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві / В. Філатов, С. Солоткий // Вісник верховного Суду України. – 2004. – № 7.– С. 32–38.
15. Шпакович О. Особливості способів імплементації міжнародно-правових норм / О. Шпакович // Віче. – 2010. – № 17. – С. 23–25.
16. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 1999– . – Т. 2 : Д–Й. – 1999. – 744 с.